

BALOGH GERGŐ

Arany János és a béke

ARANY JÁNOS: GONDOLATOK A BÉKE-KONGRESSZUS FELŐL

Amikor Móricz Zsigmond 1931-ben Arany János írói bátorságáról írt a *Nyugat*-ban, mindamelllett, hogy elismerte Arany szépírói érdemeit, a nagy elődöt emlékezetes módon marasztalta el politikai tétlenségéért. Móricz meglátása szerint Arany *Az elveszett alkotmány* szatirikus társadalomkritikájának¹ kedvezőtlen fogadtatása után igencsak messze sodródott az emberi lét társadalmi-politikai dimenziójának kérdéseitől: Arany János a „szegény költő, aki a legtávolabbi ideálokat imádja, hogy a közeli cselekvés elől mentes lehessen. / Kevés költő és író volt, aki oly kevésbé volt politikai egyéniség.”² Móricz Aranya ezért az élet valóságától ódzkodva legfontosabb, legnagyobb hatású műveiben is megmaradt a tiszta reflexió szintjén. Korábban nem idézett elő semmit, sem tetteivel, sem műveivel nem helyezkedett szembe az uralkodó diskurzusokkal, sőt – egy-két kilengéstől eltekintve (*Az elveszett alkotmány*, *A nagyidai cigányok*) – egész életében szigorúan az ez utóbbiak által kijelölt keretek között mozgott. Arany konstatál ugyan, de „[n]incs jelen az eseményekben”; nagy író, de meg is alkudott korával.³

A cikk nem maradt visszhangtalan. Kosztolányi Dezső válaszában szembehelezkedett Móricz gondolataival, azt állítván, hogy Arany életművében a folytonosság dominál, vagyis az nem *Az elveszett alkotmány* után Móricz által felfedezni vélt törés felől ragadható meg. Kosztolányi hangsúlyozza, hogy Arany a *Toldival*, *A walesi bárdokkal* és a *Bolond Istókkal* – akárcsak a Móricz által is említett *A nagyidai cigányokkal* – egyaránt megtörte az elvárásokat, ezért pedig korántsem lehet Aranyra olyan költőként tekinteni, aki behódolt volna a hatalomnak. Kosztolányi kérdésesnek tartja persze, hogy ezt lehet-e bátorságnak minősíteni, ugyanis a bátor és a gyáva közötti megkülönböztetés szerinte nem irodalmiként, hanem (párt)-politikaiként értékelhető, és ezért az írók számára, akik jól tudják, hogy tevékenységüknek jóval több köze van az esztétikaihoz, mint a társadalmihoz, nem szolgálhat a művészeti alkotásokról való adekvát beszéd alapjául vagy mércéjéül. Habár írás és bátorság, az író társadalmi felelősségvállalásának tekintetében álláspontjaik gyökeresen különböznek, Kosztolányi végső soron maga is osztja Móricz véleményét Aranyhoz való viszonyának tekintetében: „Bizonyos, hogy távol áll minden napi politikától. Nem óvatosságból, nem számításból, hanem természetete szerint.”⁴

A *Nyugat* lapjain kibontakozni látszó vitát Móricz a maga részéről gyorsan lezárta. Kosztolányit vélhetőleg elegánsnak szánt, ám inkább személyeskedő módon Gyulai Pál örököséként láttatja, aki ellentétben vele, Móriczcal, ki az embert (tehát a valóságot) tartja szem előtt, Aranyt mint bálványt (vagyis a konstrukciót) élteti, és mint ilyesvalaki, Kosztolányi nemcsak archaikus irodalomszemléletet képvisel, de tudományos szempontból is elmaradottnak tekinthető előfeltevésekre támaszkodik.⁵ A lényeg itt természetesen nem Móricz és Kosztolányi eltérő irodalom- vagy társadalomszemléletének mibenléte, és még csak nem is az írás és a politikum vi-

szonyáról vallott, merőben különböző nézetekben keresendő.⁶ Mind Móricz, mind Kosztolányi Arany apolitikus jellemét emeli ki, óhatatlanul is abba a nagy múltú – és Kosztolányiékat jócskán túlélő – hagyományba tagozódva, mely Arany személyének és írásainak pozícióját Petőfi Sándorhoz és az ő fiatalságához, hevületéhez, politikai aktivitásához stb. képest határozza meg, hol kiegészítő viszonyt, hol szembenállást, sőt összeférhetetlenséget tételezve a fogalompárok tagjai között.⁷ A kérdés az, hogy ha lemondunk Arany apolitikus beállítódásának téziséről, milyen lehetőségeink maradnak; szolgál-e az életmű, de még inkább: szolgálhat-e Arany nem epikus költészete még olyan tanulságokkal, amelyek a költő politika- és társadalomszemlélete tekintetében is fontosnak bizonyulhatnak.

A *Gondolatok a béke-kongresszus felől* című vers példászerű lehet e problémakört illetően, hiszen a békéről való elmélkedés azt implicit módon hozza mozgásba:

A mult időnek bölcsei

*Századokon keresztül
Örök-mozgót követeltek
A véges emberésztül:
Az új kor bölcsessége, mely
Amazokat neveti,
Az örök béke, nyugalom –
Vessző-lovát kergeti.*

*Nagy gondolat! Képzelné is
Dicső, fenséges eszme!
Az embernem, mint egy család,
Szeretettől övezve,
Testvériségben, mint talán
Káin előtt élhetett;
– Az Írás, hol jegyezni kezd,
Jegyez csak gyűlöletet.*

Mikép egy Isten-atyja van

*Az égben e családnak,
Kit (a művelteken kívül)
Minden népek imádnak:
Úgy lenne földön józan ész
Az egy közös hatalom,
Törvény, igazság... akitől
Jó büntetés, jutalom.*

[...] *Hiú szándék! [...]*

*Hagyjátok a meddő vitát!
Bölcs Isten az, ki rendel;
Az ember tiszte, hogy legyen
Békében, harcban ember.
Méltó képmása Istennek,
S polgára a hazának,
Válassza ott, válassza itt
A jobbik részt magának.⁸*

Arany költeményének világos és határozott állásfoglalása, még ha ideiglenesen el is tekintünk attól a 19. század középi politikai-etikai-jogi diskurzustól, amelybe be- tagozódik, egyértelműen az egyéni lét és az emberi közösségek eredendő politikumáról, valamint az e politikai dimenzió kijelölte cselekvési lehetőségekről – az emberi állapotról – állít valamit.⁹ A vers központi kérdése, amelyre az állítás felel, az, hogy képesek lehetnek-e az emberi közösségek „egy közös hatalomnak, / Törvény, igazság” mögött felsorakozni. Ennek a közös hatalomnak „lenne” tehát a funkciója a béke elhozatala és fenntartása a közös törvény, valamint a törvény segítségével megteremtendő társadalmi igazságosság révén. A válasz, mint látható, egyértelműen nemleges. Tanulmányomban ezért nem annak pusztá ténye válik fontossá, hogy Arany a békére való törekvés ellen állt ki, hanem a kiállítás miként-

je: milyen antropológiai és politikai előfeltevésekre, tézisekre támaszkodva teszi ezt? Milyen válaszokat tartogathat a *Gondolatok a béke-kongresszus felől* Arany gondolkodásával kapcsolatban, különös tekintettel a politikai kérdéseire? Hogyan olvasható újra a vers e kérdések viszonylatában? Ide tartozó és korántsem érdektelen tény, hogy a 19. század közepén valóban rendeztek békekongresszusokat, amelyek nagyon is konkrét politikai-etikai-jogi tétellel bírtak. Ugyanakkor a *Gondolatok...* megértéséhez nemcsak azt kulcsfontosságú látni, mely diskurzusokhoz szól hozzá és mely diskurzusba tagozódik a vers, hanem azt is, a békekongresszus elutasítása milyen tropológiai rendszer részeként ragadható meg. Tanulmányomban e két megközelítésmód együttes érvényesítését kísérem meg, a fenti kérdéseket mindvégig szem előtt tartva.

1. A béke stratégiái: jog és szeretet

A béke lehetőségének 19. századi diskurzusában megkerülhetetlen Immanuel Kant *Az örök békéről* című értekezése.¹⁰ A szöveg mai napig nem csökkenő fontosságát jól jelzi, hogy az nemcsak eszmetörténetileg kapcsolódik a modern nemzetközi szervezetek történetéhez, hanem azok funkcióinak és hatásköreinek körülhatárolása révén is.¹¹

Kant az örök béke megteremtését jogi úton tartja elgondolhatónak: egyfelől az általános – minden állampolgárra érvényes – jogállapot biztosítása és államközi kiterjesztése, másfelől pedig egy szorosabb, ám mégis az államok szuverenitásán nyugvó nemzetközi együttműködés („*békeszövetség*”)¹² létrehozása révén. Az örök béke elérésének legfontosabb feltételeiként az alábbi cikkelyeket közli: 1.) „A polgári alkotmány minden államban köztársasági alkotmány kell, hogy legyen.” 2.) „A nemzetközi jognak a szabad államok *föderalizmusán* kell nyugodnia.” 3.) „A *világpolgári jog* az általános *hospitalitás* föltételeire kell, hogy korlátozódjék.”¹³ Mivel Kant számára az örök béke olyan perspektíva, amely a jog és az állam előtti állapotban egyedülként lehetséges magánjogon¹⁴ túlmutató közjog állami bevezetésén és annak nemzetközi kiterjesztésén alapszik,¹⁵ az egyéni, a nemzeti és a nemzetközi biztonság lehetőségét egyaránt a joglétesítés performatív teljesítményétől, valamint a létesítő aktust keretező garanciáktól mint előfeltételektől teszi függővé. Ezzel Kant az örök béke gyakorlati megvalósulását a jog intézményére való erkölcsi fogékonyságra (vagy hajlamra)¹⁶ és az erkölcsöt céljává tévő, egyúttal pedig az intézményt is szabályozó tiszta észre utalja.¹⁷ Az örök béke gyakorlati megvalósításának Kantnál az antropológiai állandóként tételezett gonoszsággal kell megküzdenie,¹⁸ amely az ember természetes állapotává a hadiállapotot teszi.¹⁹ Azonban ez az állapot meghaladható, sőt az állam kényszerítő erejének segítségével meghaladandó. A jog általános szabályozóelvvé válása Kantnál természeti követelmény, vagyis akárcsak a gonoszság, az emberi természetből fakad. Az állam dolga e kettő közül a jogot érvényre juttatni, ezzel is előremozdítva az örök béke elérését.²⁰

A Kant által kijelölt irány a nemzetközi közjog kodifikációja, egy alapszerződés elfogadása felé mutat.²¹ A törvény létesülésekor jogalannyá váló nemzetek egy szinten önként veszítik el szuverenitásuk, teret nyitva a jogi intézmények és gyakorlatok önelvű működése előtt, azonban ezek az államok, mint Jürgen Habermas kiemeli, Kant elgondolásában „nem oldódnak föl valamiféle, az állam attribútu-

mával fölruházott világköztársaságban”,²² ugyanis az államok közötti egyenlőség csakis ezen ellentmondásos viszonyban biztosítható.²³ Az egyetlen állam Kant szerint szükségszerűen hierarchikus megkülönböztetéseket hozna létre működőképességének fenntartása érdekében, ezért nem szabad, hogy a nemzetközi alapszerződés ezek megalapítását vonja maga után, viszont az örök béke szempontjából az sem lenne szerencsés, ha a nemzeti önrendelkezés igénye – szabályozó instancia híján – minden közösségi érdeket felülírna a jövőben is. Ezért a nemzetközi jogon alapuló békeszerződésben nem szerződéses, hanem eszmei alapon testet öltő – hiába állítja Habermas az ellenkezőjét²⁴ –, kétségkívül élő kötelezettségvállalások²⁵ kódolják a végrehajtható műveleteket, határokat szabnak, és kijelölik a politikai cselekvőképesség lehetőségeit, ugyanakkor a békét, és ezáltal az állam más államoktól nem veszélyeztetett szuverén működését is tartósan garantálják.

Kant elgondolásának logikája – és jelentősége – talán az ENSZ példája felől érthető meg ma a legkönnyebben. Az ENSZ a német filozófus által kijelölt úton haladva 1948-ban emelte törvényerőre a dokumentumot (*Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata*), amely többek között a szabadság és a szuverenitás, a családi, valamint a testi integritás védelmét is pozitív értékként rögzítette.²⁶ Mivel ezek az értékek a nemzetek közötti barátság eszményének védelmét élvezik, tiszteletben tartásukat a nyilatkozat hitelét adó közösségi vállalások és nemzetközi intézmények hivatottak biztosítani.²⁷ Az egyetemes békére [universal peace] való modern törekvés kultúránkban jogilag kódolt, ahogy az örök béke megteremtésének esélyét már Kant is a tiszta észre bízta, a béke kultúrájának lehetőségét a jogban alapozva meg.

Nem függetlenül Kant nagy karriert befutó írásától, a 19. század során egyre több békeegyesület alakult, amelyek célja a nemzetek közötti béke érdemi előmozdítása volt. A századközépi békekongresszusok ebből a törekvésből születtek meg. Az első nemzetközi békekongresszusok számára a német filozófus által kidolgozott békekonceptió kétségtelenül irányt szabott, azonban az itt előtérbe állított összefüggések tekintetében érdemes arra is felfigyelni, hogy az 1849-es párizsi kongresszus megnyitásakor milyen módosulásokon ment keresztül a békéről való beszéd a Kant által megfogalmazottakhoz képest. Ennek az első komolyabb, széles körű érdeklődésnek örvendő és sikeresnek nevezhető korai békekongresszusnak a súlyát jól jelzi, hogy rajta az egy évvel korábbi brüsszeli eseményhez (1848) képest immár nem csupán 300, hanem 840 delegált jelent meg, nyitóelőadása pedig 1500 érdeklődő előtt hangzott el.²⁸

A rendezvény Victor Hugo elnöklete alatt zajlott, akinek szenvedélyes megnyitóbeszéde a nemzetek közötti szeretetet és testvériséget emelte ki mint a világbéke zálogait. Az elmondottakból érdemes hosszabban is idézni: „Önök ugyyszólván fel akarják lapozni az evangélium legutolsó és legfenségesebb lapját, azt a lapot, mely békét parancsol az egy Isten minden gyermekének, és ebben a városban, mely eddig csupán a polgártársak testvériségét mondta ki, önök proklamálni akarják az *emberek testvériségét* [la fraternité des hommes/the brotherhood of mankind – B. G.]. [...] Uraim, mindenekelőtt arra a kérdésre kell felelnünk, vajon ez a gondolat, a világbéke gondolata, az összes nemzeteknek *egy* láncba fűzése, az evangéliumnak legfőbb törvénné emelése, a háborunak választott bírósággal való helyettesítése, ez a szent gondolat vajjon gyakorlati gondolat-e? Ez a fenkölt gondo-

lat vajjon megvalósítható gondolat-e? [...] Én önökkel együtt habozás nélkül azt felelem: Igen! / Tovább megyek; nemcsak azt mondom: ez a cél megvalósítható, hanem azt mondom: ez a cél kikerülhetetlen [inevitable/inevitable – B. G.]. [...] Az emberiség története háborúval kezdődött, mint a teremtés a káosszal. (*Élénk helyeslés.*) Honnét indult ki az emberiség? A háboruskodásból. Ez nyilvánvaló. De hova halad? A béke felé; ez nem kevésbé nyilvánvaló. [...] A ti nevetek nem lesz többé: háboruskodás, hanem a ti nevetek leszen: civilizáció. [...] El fog jönni egy nap, amikor az ágyugolyókat és bombákat helyettesíteni fogják a szavazatok, a népek általános szavazata, egy nagy szuverén szenátus, tiszteletreméltó bíráskodás, amely Európának ugyanazt fogja jelenteni, amit Angolországnak a parlament, Németországnak a diéta és Franciaországnak a törvényhozó gyűlés. [...] És franciák, angolok, belgák, németek, oroszok, szlávok, európaiak, amerikaiak, mit kell tennünk, hogy a lehető leggyorsabban elérhessük ezt a nagy napot? Szeretnünk kell egymást! (*Szűnni nem akaró taps.*) / Egymást szeretni! Ez a legjobb módja annak, hogy Isten segítségére legyünk az emberiség pacifikálásának nagy munkájában. [...] [M]indenekelőtt *emberek vagyunk* és hogy ha az egyes nemzetek a hazát jelentik, az emberiség e nemzeteknek közös családját alkotja [l'humanité est une famille/the human race forms a family – B. G.]. [...] Igen, Uraim, a forradalmak korszaka bezáródik és a tökéletesedés korszaka kezdődik [l'ère des améliorations commence/the era of improvements is beginning – B. G.]. A népek fejlődése elhagyja az erőszak útját és rátér a béke útjára. [...] A mi öreg Európánkban Angolország tette meg az első lépést, és az ő évszázados példájával azt mondotta a népeknek: Szabadok vagytok. Franciaország tette meg a második lépést és azt mondotta a népeknek: Szuverének vagytok. Most tegyük meg a harmadik lépést és mi mindnyájan, Franciaország, Angolország, Németország, Olaszország, Európa, Amerika, mondjuk a népeknek: *Testvérek vagytok!*" [Vous êtes frères!/You are brethren! ~ Önök fivérek (embertársak)!/Felebarátok vagytok!] – B. G.²⁹

Hugo békéje már csak távoli kapcsolatot mutat *Az örök békéről*ben foglaltakkal. Amíg Kantnál a jog a nemzetközi közösség elsődleges kultúraalkotó médiumaként jelent meg, addig a jog helyébe Hugónál a szeretet, méghozzá a felebaráti szeretet lép. Beszédében a testvériség/felebarátság intézménye látja el cselekvőerővel azt az organikus modellt, amelyet a beszéd a közösségek eredendő összetartozásának hangsúlyozásakor jelenít meg, az emberiséget családként [famille/family] deklarálva.

Amíg Hugónál a családi összetartozás természetes állapot a nemzeteknek, az emberi lét társadalmi diszpozícióját meghatározó tényező, a nemzetközi közösség mint embertársak, felebarátok [frères/brethren] közössége vagy testvérisége [fraternité/brotherhood] tagjaitól aktív közreműködést követel meg, cél és nem pedig adottság. Az embertársi/felebaráti szeretet és Isten szeretetének bibliai összekapcsolása (Mk, 12, 30–31.)³⁰ a szeretet érvényesítését imperatív elvvé teszi, amelynek engedelmességet és amelyre felelni kell (amelyet az angol fordítás jó érzékkel hangsúlyoz is: „We *must* love each other” – kiemelés B. G.)³¹ Vagyis az, aki a felebaráti közösség tagjává válik, per definitionem tevékeny. A testvériség esetében hasonló a helyzet: a testvériségre nem lehet rámutatni, azt ki kell nyilvánítani („[...] önök proklamálni akarják az *emberek testvériségét*”; „*Testvérek vagytok!*”). A nemzetközi közösség organikus modellje és a felebaráti/testvéri közösség koncepciója

tehát a cselekvésre való képtelenség és a performatív aktusok kölcsönözte és azokban testet öltő cselekvőképesség, természet és kultúra differenciája révén különül el egymástól. A testvéri/felebaráti közösség felülírja a családi organizmus modelljét, és bevezeti az isteni törvényt a társadalmi gyakorlatok szintjére. A béke lehetőségére, amelyet a „nagy szuverén szenátus” és a „tiszteletreméltó biráskodás” jövőbeli eljövetele tetőz be, innen nyílhat rálátás. Hugo előadásában a világbéke földi megteremtése csupán kibontakoztatása az isteni szándéknak, elősegítése egy fejlődési folyamatnak, tehát a pacifista törekvések olyan szükségszerűségekként jelennek meg benne, amelyek legitimációja egyenesen Istenre vezethető vissza. A békemozgalom felhatalmazása az isteni szándék helyes értelmezéséből, az emberi történelem Isten által előre megszabott menetének felismeréséből származik. A történelem ezzel az erőszaktól a civilizációig vezető út narratívájává válik, és a háborúból a békébe való átmenet, a *Bibliában* kódolt program kiteljesedésének elkerülhetetlen [inévitabile/inevitable] voltát reprezentálja. A családi kötelék testvéri/felebaráti szeretet általi felülírása és megerősítése ekként válhat Hugónál a világbéke letéteményesévé.

A párizsi utáni, 1850-es frankfurti kongresszus, továbbhaladva a megkezdett úton, elsősorban a fegyverkezés korlátozását, a nemzetek szenátusának felállítását és a döntőbíráskodás eljárásának, továbbá az előzőekkel összefüggő módon a nemzetközi jog bevezetését szorgalmazta.³² (Az esemény pikantériáját Julius Jacob von Haynau feltűnése szolgáltatta.)³³ Ezek a korai békekongresszusok, akárcsak Kant értekezése, nem voltak képesek politikai vállalásokat kikényszeríteni, nem vezettek látványos társadalmi megmozdulásokhoz, és nem fejtettek ki azonnali hatást,³⁴ problémafelvetéseik és gyakorlati válaszaik – például az Hugo által javasolt Európai Egyesült Államok – azonban, mint ma már jól tudjuk, fényes jövő elé néztek.

2. Miért „hiú szándék” a békére való törekvés?

Németh G. Béla a *Gondolatok a béke-kongresszus felől*ről úgy vélekedett, hogy abban „a gondolat még nem sajátosan lírai gondolat, az élmény még nem sajátosan lírai élmény”.³⁵ A vers 20. századi kritikai sikerét, amely a kontextusra ügyelő olvasásmódok diskurzusában érhető tetten, Németh annak tulajdonította, hogy Arany e költeménye nem tud elszámolni olyan irodalmi (vagy a szerző szavaival: a „poétikai mező számbavétele” útján felmutatható) teljesítménnyel, amely a komoly irodalomtudós figyelmére tarthatna számot, hiszen az ehhez hasonló vers „épp csak hogy elindult a sajátvilágú műalkotássá szerveződés útján”.³⁶ A vers Németh előfeltevései szerint tehát elsősorban azért válhatott a kontextualista irodalomértelmezés gyakorlataiban fontossá, mert miközben egy nagyon is konkrét, jól megragadható és ezért az értelmezés pályáit regulatív módon előíró eseményhez köthető, nyelve poétikai-retorikai szempontból – más, rendkívüli összetettségű Aranyversekkel szemben (például *Őszikék*-ciklus), amelyeket a hivatalos irodalomértelmezés éppen ezért el is hártott – nem túl sokatmondó. Ami a számunkra itt lényeges, az a költemény poétikai-retorikai megalkotottságának bírálata, ugyanis az, ügyelve e dimenzióra, éppen hogy nem igazolható vissza a szöveg felől, noha a vers kizárólag programversként való olvasása – Németh vélhetőleg e tradíciót is

elutasítva értékeli le a verset – például Riedl Frigyesnél olyan mértéket öltött, hogy a neves irodalmár elégségesnek tartotta a vers állításainak összefoglalását és elismétlését, anélkül hogy azok modális vagy poétikai-retorikai szintjére akár a legkisebb mértékben is reflektált volna.³⁷

A *Gondolatok...* tropológiai rendszerének elemzése nélkül aligha mutatható ki esély arra, hogy megértsük a békekongresszus céljait elutasító állásfoglalást. Ahhoz, hogy a vers politikai-etikai és poétikai-retorikai összefüggéseit érzékeljük – a béke kapcsolódó diskurzusának analiziséből származó eddigi megállapításokat szem előtt tartva –, érdemes felvenni azokat a szálakat, amelyek különbözőképpen ugyan, de mind ugyanoda, vagyis a békekongresszus céljainak elutasításához vezetnek. Ezek két irányból is megragadhatók: egyfelől az embernek a versben megjelenített kulturális-társadalmi diszpozíciója, az emberi közösségek politikuma, másfelől pedig a vers időszemlélete felől. A következőkben ezeket fogom tárgyalni, hogy aztán végül válaszolni próbáljak a kérdésre: miért „hiú szándék” a békére való törekvés Arany János versében?

(*A Gondviseléstől a társadalom inherens rendszeréig és vissza*) Az égi és a földi hatalom a versben nem szimmetrikus, hiszen az égi hatalommal szemben, amely a vers szövege szerint a világban kormányzó módon „van” jelen, az annak mintájára létrehozandó földi afféle törekvés „lenne”, a békekongresszus tervezetének elérni vágyott célja. A lehetséges nemzetközi közösség az égi és a földi szférát egyaránt magában foglaló hatalmi rendet („Az embernek, mint egy család [...] egy Istenatyja van / Az égben e családnak”) a földön ismételné el, Istent a „józan ész”-szel helyettesítve. Ezzel az imádat tárgyává előlépő józan ész az örök béke (egyik) letéteményesévé válhatna, megszüntetve a földöntúli instancia megfellebbezhetetlen vezető szerepét. Ha a józan ész a földön Isten helyébe lépne, a közösségek szerveződése immáron kizárólag a saját maguk által előállított – inherens társadalmi – kódokra épülhetne. Mivel pedig ekkor a józan ész Isten helyét foglalná el, a józan ész antropomorfizációja („akitől”), hasonlóan Hugo beszédének felebaráti szeretetéhez, az isteni mintájára a józan ész cselekvőerejét a társadalmi gyakorlatok mindennapjainak szintjére vezetné be, ami egyúttal megteremtené a törvénnyel és az igazsággal való közvetlen emberi kapcsolat lehetőségét is, mindörökre stabilizálva a társadalmi rendszerek ökonomikus és szabályszerű működését. (A vers zárlatában a Gondviselés részben az előbbi lehetőségekkel szemben jelenik ismét meg [„Bölcs Isten az, ki rendel”), a káros eltévelyedésként értékelt szekularizáció pozitív ellenpontjaként.)³⁸

*Hogy a késő Emlékezet,
Miképp gyermek-korára,
Álom gyanánt eszmélne csak
A rég eltűnt csatákra;
És lenne béke, oly örök,
Mint Isten szellemében;
Megkezdve itt, – állandóul
Folytatva majd az égben.*

A józan ész Isten helyébe állítása itt nem jelenti Isten elutasítását vagy megtagadását. Nem is jelenthetné, hiszen ebben a rendszerben a kongresszus által szem előtt tartott béke maga is isteni eredetű, és így elsősorban belőle vezethető le („És lenne béke, oly örök, / Mint Isten szellemében”). Erre a retorikai stratégiára láthattunk példát Hugo beszédének esetében is, amely a pacifista törekvéseket az evangéliumban foglaltak kibontakoztatásaként értelmezte. Az Isten helyébe lépő józan ész és az isteni szellem békéjét modelláló földi béke a vers hasonlataiban értelemszerűen Isten működéséhez, funkcióihoz és hatásköreihez nyúl vissza inspirációért („van”/„lenne”), ezért hiába válik a békekongresszus programjának leghangsúlyosabb elemévé a társadalmi szerveződés önelvűségének biztosítása, a békekongresszus programja nem tud és nem is akarhat valóban megszabadulni Istentől, aki az új társadalmi rendben ekként egyfajta maradványként értelmezhető.

A békekongresszushoz társított program egyfelől a józan ész, másfelől pedig a szeretet eszközeinek segítségével hozná el a békét, közös paradigmában egyesítve Kant és Hugo merőben különböző perspektíváit. (Fontos, hogy a békekongresszus Arany verse által azonosított diskurzusa e két különböző szemléletű koncepciót közös nevezőre hozza, azokból egyaránt – azokból egyként – táplálkozik.)³⁹ Az újabb társadalmi törekvések az emberi közösség egy lehetséges őállapotát, a Káin előtti állapotot – Ádám és Éva szerelmének idilljét – ismételnék meg a jövőben („Az emberem, mint egy család, / Szeretettől övezve, / Testvériségben, mint talán / Káin *előtt* élhetett”). Az emberi közösségnek mint családnak – félretéve annak kérdését, hogy két ember esetében beszélhetünk-e társadalmi szerveződésről – és mint testvériségnek ebben az állapotban a szeretet az alapja, jövőbeli szerveződése ugyanakkor, ahogy látható volt, a józan ész áldásos tevékenységével kell, hogy társuljon. A *Gondolatok...* harmadik strófájának egyszerre idő- és modalitásbeli megkülönböztetése (jelen/jövő – kijelentő/feltételes – „van”/„lenne”) az első versszak khiasztikus szerkezetéhez utal vissza, amelyben a „mult időnek bölcsői” a mozgás, az „új kor bölcsessége” pedig az állandóság képviselőjében tűnik fel („mult idő” „új kor”/„Örök-mozgó” „örök [...] *nyugalom*”). Az alakzat így ironikus távlatba helyezi a békekongresszus programját. Ezért is érdemes az alábbi felkiáltásokat ekként olvasni: „Nagy gondolat! Képzelné is / Dicső, fenséges eszme!” Innen nézve a békés jövőt elhozni hivatott haladás nem más, mint a történelem befagyasztása, míg az újítók által kinevetett múlt a valóban progresszív szemléletet képviseli.

(*Erőszak és szuverenitás*) Az emberi történelem Arany versében – megidézve Kőlcsey Ferenc *Vanitatum vanitasának* történelemszemléletét („Itt az írás, forgassátok”) – példatár.⁴⁰ Olyan, például a *Biblia* formájában hozzáférhető archívum, amely a gyűlölet és a szomorúság történeteként ragadható meg („Az Írás, hol jegyezni kezd, Jegyez *csak* gyűlöletet”; „Óh, a világ története / Szomoru egy tanulmány!”). Olyan, örök törvényeknek megfelelően formálódó tapasztalati tér, amelyre valamely állítás bizonyítása végett elegendő csupán rámutatni („Nézzétek a történetet! / S mondjátok, képzelődöm.”). A *Gondolatok...* perspektívájából a béke konstruktivista megközelítései tulajdonképpen ezekkel az örök törvényekkel helyezkednek szembe azt állítván, hogy a törvények megváltoztathatók, így a szeretet és a józan ész képes lehet a történelem menetét új mederbe terelni. Ahogy látható volt, en-

nek egyik legfontosabb feltétele az lenne, hogy a társadalom Isten általi megfigyelése és szabályozása („Isten egészbe’ működik, / Egészre fordít gondot”) önmegfigyeléssé és önszabályozássá váljon, és ezzel a Gondviselés helyébe végleg a józan ész lépjen. A törvény manipulálhatóvá tétele pedig a történelem manipulálhatóságát, tehát a béke esélyét is magával vonná. A *Gondolatok...* e programmal szembeni szkeptikus ellenvetéseinek tekintetében az alábbi szakasz különösen tanulságos lehet:

*Mióta és míg a világ,
Nem volt-e, nem leend-e
Erős, ki nyomni mindig kész,
S ki elnyomassék, gyenge?
Amazt miképp mérséklitek
Hogy enyhe légyen láncsa?
Miképp ezt, hogy nagyon súlyos
Békóit meg ne rázza?*

*Avagy ki fékezendi meg
Az ember szenvedélyét,
Midőn iszappal bányja fel
Háborgó lelke mélyét?
Midőn az Ész, a Bölcsesség,
Mebántva, meggyalázva,
Mint hajdan profétái,
Vonul remetebázba?*

Az erő és a gyengeség differenciája Arany versében, még ha az ellentétpár tagjával külön-külön más is a helyzet, nem lényegi, hanem konvencionális. A vers szövege megadja ugyan az erős és a gyenge meghatározását („Erős, ki nyomni mindig kész” / „ki elnyomassék, gyenge” [kiemelés – B. G.]), ám azokat különbözőképpen, nem egyazon logikát érvényesítve ragadja meg. Az, aki erős, személyiségéből vagy például egy (megszemélyesített) állam esetében: berendezkedéséből fakadóan, tehát inherens módon az, míg a gyengeség sokkal inkább egyszerű pozíciónak tekinthető, és mint ilyen, nem rendelkezik semmilyen ismertetőjeggyel, amely túlmutatna az erővel való kapcsolatán, nem ragadható meg önálló fenoménként. Az erő potencialitás, amely a gyengeséggel való kölcsönhatásban tűnhet fel, a gyengeség pedig az erő elszívódása által nyer kontúrokat. Az elnyomás és az elnyomottság ekként egymásra utalt. Jelölésük, ahogy ezt a versszak szintaxisa is kiemeli, ebben a viszonyban lehetséges.

Az erős és a gyenge, annak ellenére, hogy csakis a jelölés mozzanatában illeszthető össze az elnyomás és az elnyomottság viszonyában hozzá társított jelölttel, „[m]ióta és míg a világ”, a fenti meghatározásoknak megfelelően ragadható meg. Nem arról van tehát szó, hogy az erős és a gyenge meghatározása örök érvényű, sokkal inkább a konvenció örökérvényűségéről beszélhetünk, a jelölés mozzanatában kódolt hagyomány meghaladhatatlanságáról, mely ugyanakkor ráutalt a jelölés aktusára. Arról, hogy az ember az elnyomás és elnyomottság viszonyában az elnyomót ismeri fel és nevezi meg erősként, az elnyomottat pedig gyengeként: ez a kultúrában és a nyelvben magában foglalt mechanizmus, mely újra és újra érvényt szerez magának. Az ember ezért nem képes az erő más formáját elképzelni, mint ami az elnyomásban ölt testet. Mint ilyen, az erő az elnyomás alapja, vagyis a két részre osztott világ uralkodó szervezőelve: az erő mint eszköz a hatalom eszköze, a gyengeség pedig nem több, mint az uralkodást lehetővé tévő állapot. A nemzetközi közösség távlatát szem előtt tartva egyértelmű, hogy az erős és a gyenge ilyesfajta megkülönböztetése nem éppen békebarát. Ahogy arra az „Amazt” és a „Miképp ezt” utaló funkcióinak bizonytalansága – továbbá az erős és a gyenge bi-

zonyos fokú megkülönböztethetlenné válása a béklyók és a láncok viszonyában (innen nézve az erőt magát is megköti ereje) – érzékelteti, a lehetőségek szintjén a gyenge nem nélkülöz mindenfajta erőt és így az erős sem némi gyengeséget, ugyanakkor a gyenge, amennyiben maga is bír érvényre juttatható erővel, e rendszerben csakis az erős helyébe lehet képes lépni, ami azt is jelenti, hogy csupán helyzetét tudja megváltoztatni, az emberi létnek formát adó társadalmi-politikai alapmegkülönböztetéseket nem.

A jelölés teremti meg első ízben az erős és a gyenge differenciáját, e fogalmakat az elnyomáshoz és az elnyomottsághoz rendelve. Az erő értéke ekként az elnyomás gyakorlásából és az elnyomottság hiányából származik, az egyéni vagy társadalmi szuverenitás megőrzéséből és cselekvőerőbe fordításából. Ebben a rendszerben az erő mint eszköz és a gyengeség mint állapot közti értékdifférenca alapítja meg a szuverén/nem szuverén politikai megkülönböztetésének alapjait. A nemzetközi közösség szubsztanciális-pozicionális és politikai alapmegkülönböztetései a törvényhez való viszonyba (erő/erős/szuverén gyengeség/gyenge/nem szuverén) bevezetik a szuverenitás paradoxonát. Ez a paradoxon, ahogy Carl Schmitt után⁴¹ Giorgio Agamben tömören megfogalmazta, tulajdonképpen abban áll, hogy „a szuverén egy időben helyezkedik el kívül és belül a törvénykezés rendjén”.⁴² A béke törékeny lehetősége Aranynál tehát csakis akkor kerülhet látótávolságba, ha a joglétesítő autoritás, példának okáért, mint Victor Hugo írja, egy „szuverén szenátus” érvényteleníti a közösség elnyomó tagjainak abszolút módon szuverén, tehát kivételes állapotát – amely az erő és az uralomra való jog, a természeti és a jogi megkülönböztethetlenné tételének területe –,⁴³ és abba, háta mögött hagyva az ahhoz korábban társított elnyomás attribútumát, maga helyezkedik bele, miközben az erő és a gyengeség értékdifférenciáját, az *erős* és a *gyenge* megkülönböztetését is hatályon kívül helyezi, a jogi rend kínálta állapotokkal, mondhatni kávéval, székekkel és tárgyalóasztalokkal helyettesítve azokat. Ahogy láttuk, Kant formális szinten éppen így tartotta megvalósíthatónak az örök békét, ám ez nem jelenti azt, hogy Arany versében ennek az együttállásnak lenne realitása.

A fenti két versszak példaszerűen jeleníti meg a *Gondolatok...* egyik legfontosabb érvét: még ha rendelkezésre is állna „egy közös hatalom, / Törvény, igazság”, az nem lenne képes érvényesülni, mivel hiányt szenved az életbe lépéséhez nélkülözhetetlen autoritásból. Innen nézve lehet csak egészen nyilvánvaló, mennyire ingatag lábakon áll is a béke előbbi lehetősége. „A tekintély ismertetőjegye – ahogy Hannah Arendt írja – a kétségtelen elismerés azok részéről, akiktől engedelmességet követelnek; a tekintélynek nincs szüksége kényszerre, sem meggyőzésre.”⁴⁴ A kérdés, amely arra irányul, hogy ki az, aki a törvényt betartatni képes („Avagy ki fékezendi meg / Az ember szenvedélyét, / Midőn iszappal hányja fel / Háborgó lelke mélyét?”), a tekintély eredendő hiányát emeli ki, a közös törvény tekintélyelvű érvényesülésének elvi lehetetlenségét.

A béke Arany versében az emberi társadalmak oldaláról tekintve azért ábránd, mert a nemzetközi közösség tagjai a kultúrában foglalt eredendő erőszak miatt csakis elnyomóként és elnyomottakként képesek magukra tekinteni, a politikai alapmegkülönböztetésének megfelelően két csoportra szakadva. Ha pedig valamely csoda folytán képesek lennének is másik perspektívát létesíteni és egy közös

törvény alatt egyesülni, az elérni vágyott béke a törvény hitelesítésekor futna zátonyra, mivel az Isten helyébe lépő józan ész nem tud a lélek szenvedélyeinek gáta-
tat szabni, és ezért nem képes a közös törvény autoritását biztosítani. Ha a béke
nem a törvény autoritásán alapszik, ismét csak az (erőszak)eszközök műveleteinek
szintjén találjuk magunkat. A törvény betartása ekkor betartatásának függvényévé
válk, az erő és a nyomában járó erőszak korrelátumává, amely az elnyomást vis-
szacsempészi a szuverenitás struktúrájába. Mivel pedig az elnyomás mértéke sza-
bályozhatatlan („Amazt miképp mérséklitek / Hogy enyhe légyen lánca?”), a béke
ebben a formában megvalósítva tulajdonképpen értelmét veszti, hiszen nem sok
különbség fedezhető fel közte és az elnyomás–elnyomottság-viszony konstellációi
között. Azt, hogy Arany gondolkodását milyen mélyen és tartósan határozta meg a
kultúra és a politikum ilyesfajta elgondolása, jól mutatja például, hogy az előbbi
relációk alkotják az 1877-es – tehát a *Gondolatok...*-nál több, mint negyedszázad-
dal később keletkezett – *Civilizáció* című vers magját is.⁴⁵

(*Körköröség: a tenger mint a történelem trópusa*) Rendkívül fontos figyelmet szen-
telni annak, hogy a *Gondolatok a béke-kongresszus felől* miként jeleníti meg a világ
dolgait meghatározó tényezőként kiemelt történelmi időt. Ahogy látható volt, a vers
a haladásra való kényszeres törekvést ironikus távlatba helyezi, így az sem különö-
sebben meglepő, hogy Arany a békekongresszus programjának – mind a versben,
mind Hugónál – formát adó lineáris időkonceptiót nem fogadja el. A *Gondola-
tok...* időszemlélete az időbeliség körkörös szerveződését tünteti ki.⁴⁶ A nemzetek
ifjú- és felnőttkorán át azok elöregedésében, túlérésében kicsúcsosodó 18. száza-
di, a fejlődés és a hanyatlás dialektikájára épülő modellek logikája Arany versében
a tenger trópusában és az ahhoz kapcsolódó kovászhasonlatban él tovább. Az idő
ciklikus rendje a tenger felhabzásában és a hab szertefoszlásában jelenik meg, míg
a kovász a népek fejlődésének modelljét szolgáltatja.

*Óh, a világ története
Szomorú egy tanulmány!
Mint buborék tűnik fel ott
Nép, nép után kimulván;
Jaj annak, mely már tündökölt!
Annak közelg halála,
Elsímul a víz tükre és
Új hab tolul reája.*

*[...] Midőn a gazdag megkövül
És a szegény elfásul...
Egyszóval a polgárodás
Fordul reánk csapásúl:
Akkor elétör egy vad nép
Szilaj vére és erénye
És elborít, mint a tenger
Hullámi, vagy fővénye.*

*– Isten egészbe működik,
Egészre fordít gondot;
Midőn egy nép – mint a kovász –
Megérett és... megromlott,
Midőn satnyulva testben és
Lélekben túlművelve,
Békét ohajt a gyáva test,
Az elcsigázott elme;*

A felszínen megcsillanó buborék újabb és újabb buborékoknak adja át a helyét, amelyek, akár csak elődeik, mind megcsillannak és kipukkadnak. Azok a népek, amelyek dicsőséget dicsőségre halmozva tündökölnek a fényben, ugyanolyan hirtelenséggel távoznak a történelem színpadáról, amilyen hirtelenséggel azok távoztak, melyeknek a helyükbe léptek. A mozgás, a felhabzás és a betemetés általi szertefoszlás folyamatainak állandóságáért a tenger felel. A buborékok (népek) ezért ráutaltak a természeti erő önkényesnek és szabályozhatatlannak tűnő mivoltára, amely ciklikus rendet létesít az időben. A tenger mint ilyen az emberi történelem mestertrópusa.

Arany versében a történelem mögött Isten áll (mint gondviselő: „Isten egészbe’ működik, / Egészre fordít gondot”; „Bölcs Isten az, ki rendel”),⁴⁷ aki a népek elbukásának megtörténtét bizonyos kritériumok teljesüléséhez köti. Az isteni és az emberi perspektíva különbözősége kulcsfontosságú a trópus szempontjából. Amíg a tenger felhabzása és a hab elillanása csupán néhány pillanat műve, egy-egy nép számára ez az időtartam maga a történelem, az isteni egésszel szemben itt az emberi parcialitása áll. (A vers tehát innen nézve is erősen kötődik a *Vanitatum vanitashoz*: „A történet röplése / Csak egy sóhajtás lengése; / Pára minden pompa s ék: / Egy ezred egy buborék.”) Míg a népek a történelmi időben, a történelmi eseményekben magát a természeti önkényt vélik felfedezni, addig Isten számára a dolgok menete szabályos és tervszerű, mivel a felvehető állapotok csupán egy ismétlésen alapuló séma üres helyeit töltik ki. Az ilyen állapotként megnevezhető bukás kritériumai a megérés és a megromlás kovászhasonlatához köthetők. Ide tartozik a munka és a vagyon szétválása, a család intézményesülése, az erkölcsi eltévelyedés, a családi kapcsolatok felbomlása, „[el]gyszóval a polgárodás” Arany által azonosított folyamatai. Komlós Aladár a „polgárodás” jelentésével kapcsolatban joggal emelte ki, hogy azt tévedés lenne a marxista társadalomelmélet kritikai alapvetéseivel összefüggésbe hozni: „Ha megnézzük, milyen értelemben használja a szót Arany más írásaiban, ahol az összefüggés félreérthetlenné teszi a jelentését, kiderül, hogy sohasem értett rajta kapitalizmust, s nem hozta kapcsolatba a polgársággal sem, hanem civilizációt, művelődést értett rajta, ami pedig természetesen a kapitalizmus előtt is több ízben létrejött. [...] S nemcsak Arany, de az egész egykorú irodalom kizárólag a mondott értelemben használta a szót, senkisémmel képzelte, hogy civilizációt, polgárosodást csak a polgárság teremtett.”⁴⁸ A *Gondolatok...* civilizációkritikája a „polgárodás” folyamatának – vagyis a civilizációs folyamatok – tértelenségre kárhóztató tendenciáit pécézi ki („satnyulva”, „renyhe”, „állóvizében”, „megkövül”, „elfásul”), ahogy a békekongresszus törekvései már a költemény első versszakában is azért váltak ironikusan szemlélhetővé, mert az örök békében testet öltő állandóság megteremtését tűzték ki célul a haladás nevében.

Itt tehát visszatér az első versszakok logikája: a béke a *Gondolatok...*-ban rendre a mozdulatlansággal, a tértelenséggel, a történelem befagyasztásával kerül kapcsolatba. A békekongresszus nemcsak a történelmi idő eredendő körkörös struktúrájáról nem vesz tudomást, mikor lineáris narratívaként, az erőszaktól a civilizáció, a harctól a béke felé tartó fejlődési ívként azonosítja azt, hanem a mozgásról – és a mozgás általi társadalmi vitalizációról –, az energiáról mint konstitutív tényezőről sem. Ezért veszik el a „túlrett” nép: „egy vad nép” – mint Isten és a történe-

lem eszköze –, melynek „[s]zilaj vére és erénye”, egyszerűen elsöpri, mivel a bukásra ítélt nép éppen az erőről, az erősségről és az elnyomásról, vagyis szuverenitásának lehetőségfeltételeiről mondott le, mikor békét kezdett kívánni.

*Hiú szándék! vesztett erő
Ily küzdelemre szállni,
Megáradt nemes lelkek
Sziklába vert hullámai!
A megkövült gonoszságból,
Melynek tövén kihaltok,
Nem érdemes, ha mit talán
Századokig lenyaltok.*

A gonoszság, akárcsak Kantnál, Aranynál is antropológiai állandó. Dekonstruálhatatlan és megmásíthatatlan természeti erő: a hullám energiáját elnyelő szikla nem szenvedhet el számottevő károsodást évszázadok alatt sem. A békekongresszus a hullámszám-felhabzás ciklikus mozgását a sziklafal médiumának segítségével kívánja kijátszani, az anyag, vagyis a gonoszság pusztulását a társadalmi haladás mértékegységévé téve, és így linearizálva a történeti időt. Habár ez a vers perspektívájából sem tűnik lehetetlennek, értelmesnek a feladat nagyságát és az éppen adott szereplők képességeit, valamint lehetőségeit messze meghaladó volta miatt aligha nevezhető. A történeti idő előtti és a jövőbeli béke Arany Jánosnál ezért egyaránt a tiszta, ám félrevezető idealitás – ironikusan szemlélt – szférájához tartozik.

(Összegzés) A békekongresszus törekvései ellen, mint láttuk, Arany verse számos kifogást emel. Ezek első csoportja aköré a tézis köré összpontosul, hogy a Gondviselés helyébe léptetni vágyott testvériség/szeretet és józan ész kettőse nem lehet képes ugyanazt a funkciót betölteni, mint elődje. Az isteni szabályozóelvek alapján formálódó közösségeket felváltani hivatott, inherens kódok szerint szerveződő modern társadalmak csakis akkor helyezhetik karnyújtásnyi közelségbe a békét, ha a történelmet manipulálhatóvá teszik. Mivel az emberi történelem a gyűlölet és a szomorúság történetével volt egyenlő, a szeretet és a ráció által megalapozott örök béke berekeszti azt – legalábbis addig ismert formájában. Azonban bármilyen elhivatottak legyenek azok, akik e cél elérésére teszik fel az életüket, a történelem Aranynál – habár az emberi perspektívából a természeti káoszhoz látszik kapcsolódni – nem véletlenszerű események sorozata, hanem Isten által szabályozott és felügyelt, körkörös módon szerveződő narratíva, melynek törvényei az ember által nem megmásíthatók.

A kifogások másik csoportja az ember antropológiai és kulturális diszpozíciója köré szerveződik. A szuverenitás Arany versében az elnyomás képességére és az elnyomottság hiányára épül. Az erős és a gyenge megkülönböztetése az erőt mint az erőszak (elnyomás) eszközt tünteti ki értékként. Alkalmazását alapesetben nem tiltja semmi, sőt a gonoszság mint az emberi természet fontos alkotóeleme vélhetőleg még támogatja is azt. Mivel az erős és a gyenge megkülönböztetése konvencionális – és nem pedig szubsztanciális-pozicionális, mint amilyen az erő

és a gyengeségé –, a hagyományt megszólaltató nyelv stabilizálja azt a viszonyt, amelyben a politikai alapmegkülönböztetése az erőszakkal létesít közvetlen kapcsolatot (erő/erős/szuverén gyengeség/gyenge/nem szuverén). A *Gondolatok...*-ban nincs törvény és nincs jog, amelynek létesülése garantálni lenne képes az emberi szenvedély túlkapásainak megfékezését, valamint azt, hogy a jogi a politikai rend helyébe lépve ne termeljen ki a fentihez hasonló viszonyokat saját cselekvőerejét megőrzendő, hiszen ez az eshetőség az autoritás eredendő hiánya miatt szüntelenül fenyeget. És még ha ez nem is lenne így, a békevágy megjelenése Arany versében egy-egy nép nemsokára bekövetkező elbukását jelzi. A társadalmi fejlődés legmagasabb fokán álló nemzetek egymással megkötött békeszövetsége innen nézve irreleváns, ugyanis csak idő kérdése, hogy azt mikor söpri el „egy vad nép”. Választva a Gondviselésbe vetett hit és a béke lehetősége között, a *Gondolatok...* az előbbi mellett teszi le a voksát. Aranynál a Gondviselés helyettesíthetetlen.

JEGYZETEK

1. Ennek kortárs politikai vonatkozásaihoz lásd: Szilágyi Márton, *Arany János Elveszett alkotmányának korabeli politikai kontextusa*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2009 [különszám], 779–791.
2. Móricz Zsigmond, *Arany János írói bátorsága*, Nyugat, 1931/24, 619.
3. *Uo.*, 621.
4. Kosztolányi Dezső, *Író és bátorság. Válasz Móricz Zsigmondnak*, Nyugat, 1932/3, 129.
5. Vö. Móricz Zsigmond, *Sub rosa*, Nyugat, 1932/3, 131.
6. A vitához többen is hozzászóltak. Voinovich Géza, Arany egyik monográfiája szerint például „Móricz Zsigmond cikkében [...] ahány állítás, annyi tévedés.” Voinovich Géza, „*Arany János írói bátorsága*”, Budapesti Szemle, 1932 [651. szám], 304. Lásd még: Polágyi Lajos, *Arany János és a nép-nemzeti iskola*, Nyugat, 1932/5, 271. Földi Mihály, *Író a válságban*, Nyugat, 1932/6, 309–310. Debreczeni István Arany-tanulmányát nehéz nem egy a Móricz cikkével implicit módon vitázó szöveggként is olvasni. Debreczeni egyértelműen Arany becsületessége és emberi nagysága mellett áll ki Arany pénzügyi helyzetének vizsgálata során. Vö. Debreczeni István, *Hogyan lett Arany János gazdag ember?*, Nyugat, 1932/4, 198. Tanulságos a vita kontextusában újraolvasni Schöpflin Arany-cikkét is: Schöpflin Aladár, *Arany*, Nyugat, 1932/20, 353–357.
7. Vö. Margócsy István, „...*Ikerszüllöttek, egymás kiegészítői...*”. *Petőfi és Arany kettős kultusza és kettős kanonizációja* = Uő., *Égi és földi virágzás tükre. Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról*, Holnap, Budapest, 2007, 132–135; 146.
8. A *Gondolatok a béke-kongresszus felől*ből származó idézetek forrása: *Arany János összes költeményei I.*, s. a. r. Szilágyi Márton, Osiris, Budapest, 2006, 154–159.
9. Lásd: Hannah Arendt, *The Human Condition*, The University of Chicago Press, Chicago – London, 1998², 22–23.
10. Vö. Kovács Henriett, „*Die Waffen nieder!*” – *Le a fegyverekkel! A békemozgalom Ausztria-Magyarországon a 19–20. század fordulóján*, Doktori disszertáció [kézirat], ELTE BTK, Budapest, 2012, 21.
11. Vö. Kovács Péter, *Nemzetközi közjog*, Osiris, Budapest, 2016³, 50.
12. Immanuel Kant, *Az örök békéről. Filozófiai tervezet*, ford. Mesterházy Miklós = Uő., *Történetfilozófiai írások*, Ictus, Szeged, 1997, 272.
13. *Uo.*, 265; 269; 274. Előzetes cikkelyek: „1. Nem szabad békekötésnek tekinteni olyasmit, ami egy jövődő háború okául szolgáló titkos fönntartással kötött. [...] 2. Egyetlen önálló államot sem szabad (kicsiny-e vagy nagy, itt egyre megy) örökség, csere, vétel vagy ajándékozás útján más államnak megszereznie. [...] 3. Az állandó hadseregek (*miles perpetuus*) teljesen megszüntetendőek idővel. [...] 4. Nem szabad államadósságokat csinálni a külső államüzletekben. [...] 5. Egyetlen államnak sem szabad erőszakkal más állam alkotmányába vagy kormányzatába beleavatkozni. [...] 6. Háborúban egyetlen államnak sem szabad a másik féllel szemben olyasmire vetemednie, ami az eljövendő békébe vetett kölcsönös bizodalmat szükségképp lerontaná, úgymint: orgyilkosok (*percussores*), méregkeverők

(*venefici*) fölbérlésére, alkuszegésre, árulásra való bujtogatásra (*perduellio*) az ellenséges államban s í. t.”
Uo., 258–261.

14. *Vö. Uo.*, 305.

15. *Vö. Uo.*, 272–273; 309.

16. *Vö. Uo.*, 271.

17. *Vö. Uo.*, 280.

18. *Vö. Uo.*, 271.

19. *Vö. Uo.*, 264.

20. *Vö. Uo.*, 284–285.

21. *Vö. Uo.*, 305.

22. Jürgen Habermas, *Az örök béke kantii eszméje – kétszáz év távlatából*, ford. Mesterházi Miklós, Világosság, 1996/7, 44.

23. *Vö. Kant, I. m.*, 270.

24. *Vö. Habermas, I. m.*, 44.

25. „Mert ha úgy hozná a szerencse, s egy hatalmas és felvilágosodott nép képes volna köztársasággá alakulni (melynek hisz természete szerint hajlania kell az örök békére), akkor ez a föderatív egyesülés központja lehetne más államok számára, hogy csatlakozzanak, s hogy ekképp, *amint azt a nemzetközi jog eszméje megköveteli, jótálljanak az államok közti szabadság állapotáért*, s mind több ilyesfajta kötelék révén egyre tágítsák föderációjuk határait.” *Kant, I. m.*, 272–273. [Kiemelés – B. G.]

26. Lásd: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/hng.pdf (utolsó hozzáférés: 2017. 01. 27.)

27. Lásd: <http://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-i/index.html> (utolsó hozzáférés: 2017. 02. 07.)

28. *Vö. David Cortright, Peace. A History of Movements and Ideas*, Cambridge UP, New York, 2008, 34.

29. *A párisi békekongresszus 1849-ben. Victor Hugo elnöki megnyitó és záró beszéde*, ford. Gábor Ignác, A „Forradalmi Könyvtár” Kiadása, Budapest, 1919, 3; 4; 6; 7; 8; 9; 12–13. A betoldások forrása Hugo eredeti francia beszéde és a békekongresszus 1850-ben kiadott angol nyelvű leirata: *Victor Hugo on Things That Matter*, ed. Marva A. Barnett, Yale UP, New Heaven – London, 2010, 453–459. Továbbá: *Report of the Proceedings of the Second General Peace Congress, Held in Paris, on the 22nd, 23rd and 24th of August, 1849*, Charles Gilpin, London, 1850.

30. „Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és minden erődből! [...] Szeresd felebarátodat, mint saját magadat! Ezeknél nincs nagyobb parancs.” *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, s. a. r. Rózsa Huba, ford. Gál Ferenc – Gál József – Gyürki László – Kosztolányi István – Rosta Ferenc – Szénási Sándor – Tarjányi Béla, Szent István Társulat, Budapest, 2013⁵, 1146.

31. *Victor Hugo on Things That Matter, 456. Report of the Proceedings of the Second General Peace Congress*, 12.

32. *Report of the Proceedings of the Third General Peace Congress, Held in Frankfort, on the 22nd, 23rd, and 24th August, 1850*, Charles Gilpin, London, 1851. *Vö. Cortright, I. m.*, 35. *Vö. Kovács, I. m.*, 25.

33. *Vö. Martin Caedel, The Origins of War Protection. The British Peace Movement and International relation, 1730–1854*, Clarendon Press, Oxford, 1996, 451.

34. A békemozgalmaknak az a törekvése, hogy politikailag semleges bíróságokat állítsanak fel – mint amilyen ma a hágai Nemzetközi Bíróság –, amelyek vitás ügyekben pártatlanul döntenének, a 19. század folyamán nem találkozott a nemzetközi közösség szándékaival, dacára annak, hogy Európában a társadalmi programként meghirdetett demokratizációra a század folyamán egyre erőteljesebb igény mutatkozott. *Vö. Bibó István, A nemzetközi államközösség benuáltása és annak orvossága. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás*, Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2011, 221–222. A korai békekongresszusok történetéhez lásd még: Székely Gábor, *Béke és háború. A nemzetközi békeszervezetek története*, Napvilág, Budapest, 1998, 28–31.

35. Németh G. Béla, *Előszó = Az el nem ért bizonyosság. Elemzések Arany lírájának első szakaszából*, szerk. Németh G. Béla, Akadémiai, Budapest, 1972, 9. Ugyanebben a kötetben Veres András is „az aktuális politikai célzattal” való megírtságot, a „történelmi tanulság” tárgyiasítását emeli ki a vers kapcsán: Veres András, *Elbizonytalanító moralitás, ironikus életkép = Az el nem ért bizonyosság. Elemzések Arany lírájának első szakaszából*, 150.

36. Németh, *I. m.*, 9.

37. Vö. Riedl Frigyes, *Arany lelki élete*, Lampel R. Kk., Budapest, é. n. [1917], 19–21.

38. A kérdést érinti: Imre László, *A látomásvers két változata Aranytól. Az Álom-való és a Gondolatok a béke-kongresszus felől* = Uő., *Irodalomalapítás és műfajfejlődés a 18–19. századi magyar irodalomban*, Nap, Budapest, 2015, 214.

39. Tolnai Vilmos szerint „blizonyos, hogy Arany innen, még pedig közvetlenül a frankfurti gyűlés értesítéseiből vett ihletet költeményéhez.” Tolnai Vilmos, *Arany: Gondolatok a béke-congressus felől*, Irodalomtörténet, 1917/9–10, 504. Ezt a véleményt osztja Riedl Frigyes is: Riedl, *I. m.*, 19. Vélhetőleg mind Riedl, mind Tolnai a vers keletkezéséből (1850. szeptember) és első megjelenéséből (1850. október, *Pesti Röpviek*) indult ki, amikor azt a frankfurti békekongresszushoz kötötte. A vers keletkezési körülményeihez lásd: *Arany János összes művei XV. Levelezés I.*, szerk. Keresztury Dezső, Akadémiai, Budapest, 1975, 671; 674. A kisebb költemények kritikai kiadása nem jelöl ki konkrét kongresszust, amely Arany számára ihletet szolgáltatott volna: *Arany János Összes művei I. Kisebbségi költemények*, s. a. r. Voinovich Géza, Akadémiai, Budapest, 1951, 442. Véleményem szerint konkrét időpontok kijelölése helyett – többek között a kantai paradigma beszűremkedése miatt is, amely aláássa a tiszta kezdet képzetét – a *Gondolatok*... értelmezésekor (de csupán a vers filológiájának jelenlegi állása mellett!) jóval termékenyebb a Kanthoz és Hugóhoz köthető diskurzusformációkból, valamint azok találkozási pontjaiból kiindulni. Ennek ellenére – a jövőben meg nem spórolható – további kutatásokat igényelne annak feltárása, mennyiben felelős a sajtóközvetítés az Aranytól tapasztalható diskurzuskeveredésért, tehát annak felmérése, milyen szerepet játszik a békekongresszusokról megjelent cikkek, tudósítások nyelve és tartalma a vers megalkotottságának tekintetében. Erős a gyanúm, hogy a diskurzuskeveredés elsősorban a sajtóközvetítés teljesítményének eredménye, és ekként határozza meg a vers szemléletét.

40. A két vers közti szoros kapcsolatra Szilágyi Márton hívta fel a figyelmem. Tanácsait ezúton is hálásan köszönöm.

41. Vö. Carl Schmitt, *Politikai teológia*, ford. Paczoly Péter, ELTE ÁJK, Budapest, 1992, 2.

42. Giorgio Agamben, *Homo sacer. Sovereign Power and Bare Life*, trans. Daniel Heller-Roazen, Stanford UP, Stanford, 1998, 15.

43. Vö. *Uo.*, 21.

44. Hannah Arendt, *Hatalom és erőszak*, ford. Szabó Csaba = *Az árnyék helye. Tanulmányok a hatalom, a morál és az erőszak kérdéseiről*, szerk. Gulyás Gábor – Széplaky Gerda, Kalligram, Pozsony, 2011, 184.

45. „Ezelőtt a háborúban / Nem követtek semmi elvet, / Az erősebb a gyengétől / Amit elvehettek, elvett. // Most nem úgy van. A világot / Értekezlet igazgatja: / S az erősebb ha mi csinyt tesz, / Összeül és – helybenhagyja.” *Arany János összes költeményei I.*, 504.

46. A versbéli ciklikusság („körforgás”) időstrukturáló szerepére már Szegedy-Maszák Mihály is felhívta a figyelmet: Szegedy-Maszák Mihály, *Az átlényegített dal = Az el nem ért bizonyosság. Elemzések Arany lírájának első szakaszából*, 295. A *Gondolatok a béke-kongresszus felől* tehát nem Arany 1850-es évek eleji költészetének abba a vonulatába illeszkedik, amelynek „gyakori motívuma az időhöz kapcsolódó képzetek kiüresedése, és ironikus vagy humoros újraértelmezése”. Milbacher Róbert, *Arany János és az emlékezet balzsama, Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Ráció, Budapest, 2009, 245.

47. Vö. Szili József, *Arany hogy istenül. Az Arany-líra posztmodernisége*, Argumentum, Budapest, 1996, 103–105.

48. Komlós Aladár, *Három felfreértett Arany-vers*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1964/1, 23–24.